

АБ АДНЫМ «ПАРАЛЕЛЬНЫМ» СЮЖЭЦЕ ПОЛАЦКАЙ І МАГІЛЁўСКАЙ КАФЛІ З ВЫЯВАМІ РЫЦАРАЎ

Вобраз рыцара-абаронцы Айчыны — адзін з самых адметных ў еўрапейскім мастацтве эпохі сярэднявечча і ранняга новага часу. Вялікае княства Літоўскае, як арганічная частка еўрапейскай гісторыі, уваходзіла ў арэал распаўсюджвання рыцарскай культуры, яскравым прыкладам гэтага з'яўляецца сюжэтная тэматыка беларускай кафлі.

Кафля XVI-XVII стст. з выявамі рыцараў знойдзена амаль ва ўсіх буйных гарадах Беларусі акрэсленага перыяду [1], сярод яе па разнастайнасці і прадстаўнічасці выяў асабліва вылучаюцца полацкія і магілёўскія пласціны.

Большасць рыцарскіх выяў звязана з геральдыкай (гербы «Гжымал», «Пагоня» і інш.). Па польскіх матэрыялах група кафлі з «рыцарскай» тэматыкай вядома з другой паловы XV ст., і з пачатку XVI ст. да 60-х гадоў атрымала шырокае распаўсюджванне [2]. Мастакі адлюстроўвалі рыцарскія турніры, прыдворныя сцэны і партрэты асоб у рэнесансным абліччы. Пласціны кафлі ў гэты час мелі шырокую рамку са змешчанай у ёй прафіляванай аркадай — улюблены рэнесансны элемент дэкара. У Вялікім княстве Літоўскім партрэтная тэматыка была прадстаўлена вялікай колькасцю пласцін з мужчынскімі і жаночымі выявамі ў рэнесансных строях, якія, на думку даследчыкаў, у большасці выпадкаў не звязаны з канкрэтнымі асобамі, а адлюстроўвалі чыста мастацкую з'яву [3].

Сярод матываў полацкай рэнесанснай кафлі вылучаецца выява рыцара [4]. Гэта самая ранняя вядомая дагэтуль рэалістычная выява рыцара на тэрыторыі Беларусі. Каштоўнасць знаходкі вызначаюць дакладна перададзеныя дэталі рыцарскага ўзбраення [мал. 1]. Па часу ўжывання нагруднікаў з тапулем (т. зв. «зброй бляхавай») гэтую кафлю можна аднесці да другой чвэрці XVI ст. [5]

Трэцяя чвэрць XVI ст. была не вельмі спрыяльным часам для развіцця рамесніцтва ўсходняга рэгіёна ў выніку наступстваў Лівонскай вайны. Таму імклівае развіццё выяўленчага мастацтва кафлі звязана з апошняй чвэрцю XVI ст. Арнаментальныя матывы на рэчах канца XVI — пач. XVII стст. маюць прыкметы, характэрныя для рубяжа эпох. Выразнае аздабленне стыля барока накладаецца на рэнесансныя матывы, зводзячы апошнія да схематызму альбо пераўтвараючы іх у маньерыстычнай традыцыі.

Мал. 1. Полацкая кафля з выявай рыцара. Першая палова XVI ст.

Маньерызм — гэта новы стыль еўрапейскага мастацтва, яшчэ не барока, але ўжо і не Рэнесанс. У Польшчу і ВКЛ гэты напрамак быў занесены ў сяр. XVI ст. і традыцыйна звязваецца з контрэфармацыяй і Трыдэнскім саборам (1563 г.). У маньерызме Рэчы Паспалітай з 1570 г. выразна вылучаецца ўплыў з боку Нідэрландаў [6]. Рэнесансная гармонія змяняецца экспрэсіяй, форма становіцца зменлівай, усё большае значэнне набывае дэкор. Мастацтва ідэалізуе змяное быццё, мяшчанства, і характарызуецца як *наўны рэалізм*. З пачатку XVII ст. і да 30-х гг. манера барока ў тэхніцы выканання канчаткова перамагае.

Вялікую цікавасць у гэтым плане прадстаўляе полацкая кафля з выявай мушкетёра. Большасць пласцін захавалася фрагментарна [7], адна кафля цэлая [8]. З вонкавага боку кафля пакрыта зялёнай палівай, толькі адзін кавалак паліхромны [9]. У абодвух выпадках паліва нанесена на чарапок пасля абпалу, керамічнае цеста якаснае, светла-чырвонага колеру. Зялёная паліва, зробленая на свінцовай аснове з дабаўленнем фарбавальніка-вокіса медзі, у адным выпадку наносілася адразу на добра высушаную і адфармаваную паверхню — праз яе выразна праступае гліна самога чарапка, у другім прымянялася папярэдняе ангабіраванне. Уся мураўлёная кафля знойдзена падчас назіранняў за будаўнічай траншэяй на Верхнім Замку каля інфекцыйнай бальніцы [10], паліхромная пласціна паходзіць з Вялікага пасаду (раскопкі С.Тарасава ў 1988 г.).

Мал. 2. Полацкая кафля з выявай мушкетёра. Канец XVI – пач. XVII ст.

Памеры мураўлёных пласцін 18,3х21,8 см* [мал. 2]. Кафля яшчэ не набыла выразныя барокавыя абрысы, хаця ўжо і максімальна наблізілася да іх. Шырыня арачнага праёма амаль роўная архітэктурнай рамкі на рэнесанснай партрэтнай кафлі, таксама як і вышыня рэльефа (каля 1 см). Нарэшце, румпа вышынёй ад краю пласціны 11,6 см з палівай, нанесенай па знешняму боку і характэрнай асаблівасцю — адсутнасцю адтуліны пад дрот для мацавання ў сцяне печы [11].

Аналагічная па памерах кафля з геральдычнымі матывамі (дзвюхгаловыя арлы) належыць да полацкай печы першай паловы XVII ст. [12]. Цяпер можна сцвярджаць аб адначасовасці стварэння гэтай серыі кафлі.

Кафля выканана ў маньерыстычнай традыцыі. Сюжэт выявы, наўнянасць высокай паўцыркульнай рамкі, а таксама спроба стварэння прасторавай кампазіцыі за кошт размяшчэння парасткаў палявых кветак — усё гэта адпавядае рэнесанснаму стылю, а вось памеры пласціны, раслінны дэкор і рэльеф аднолькавай вышыні ўжо хутчэй барокавыя, што пацвярджае і час стварэння кафлі. Постаць воіна са стрэльбай у руцэ ўпісана ў высокую паўцыркульную рамку, якая закрывае з бакоў усё зрокавае поле. У правай руцэ воін трымае стрэльбу. Адсутнасць выразу для пальца на шыі прыклада дазваляе аднесці яе да тыпу ручной вагнапальнай зброі, якая ў Расіі мела назву пішчалі, а ў Заходняй Еўропе з XVI ст. вядома як карабін [13].

Як і ўсе мушкецёры, праз левае плячо воін насіў рэмень ці берандзеі з прывешанымі на іх зарадцамі. Спераду, каля паяса, у яго вісіць натруска альбо рог для пораха. Гэтыя сумачкі звычайна рабілі самай разнастайнай формы і яны не вылучаліся аднатыпнасцю матэрыяла [14]. На правай руцэ, каля локця, на асобных шнурах прывешаны тры фуллары, кожны з якіх прадстаўляе сабой поўны, загадзя падрыхтаваны зарад. Абавязковым атрыбутам узброеных вагнапальнай зброяй былі, акрамя іншага, knot, маленькая парахаўніца і мяшчок з кулямі — трэба думаць, штосьці з гэтай амуніцыі мушкецёр трымае ў левай руцэ разам з падсошкам.

Адзенне складаецца з курткі без рукавоў, з ляжачым паверх яе вортам і шырокіх штаноў-«марыналаў». Такую манеру апранацца заможная польская шляхта пераняла ад шматлікіх выхадцаў з Нідэрландаў — краўцоў, злотнікаў, разьбяроў, якія належалі да кракаўскіх цэхаў і арганізоўвалі гвардзейскія атрады [15]. На галаве воін насіў аздоблены пер'ем аксамітны капялюш, вядомы па захаванаму убору 1573 г. Мода на такі тып адзення была занесена ў Рэч Паспалітую дваром Генрыха Валуа і захавала свае істотныя рысы да 30-х гг. XVII ст. [16].

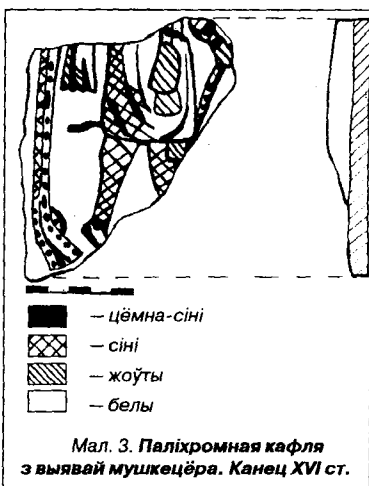
Для свайго часу пішчалі лічыліся прагрэсіўным тыпам узбраення, яны нярэдка былі асначаны колцавым замком. Такая стрэльба каштавала нятанна і набыць яе мог толькі заможны шляхціч. Ручную вогняпальную зброю з колцавым замком выраблялі ў Вялікім княстве Літоўскім, па неабходнасці закуплялі замежную ў Вільні і Гданьску [17].

Адзенне воіна сведчыць аб яго шляхетным паходжанні. Тып высакароднага ваеўніка быў добра вядомы палачанам з часоў Лівонскай вайны, не выключана, што ім мог быць галандскі альбо нямецкі гвардзеец.

На захаваным фрагменце паліхромнай кафлі выява мушкецёра выкананна больш дэтальна (мал. 3). Мастак перадаў нават дробныя элементы адзення за кошт ужывання разнакаляровай заглушанай глазуры. Малюнак рэльефа таксама істотна адрозніваецца ад мураўлёных пласцін. Рэмень з невялікімі круглымі зарадцамі цяпер звісае праз правае плячо да паяса, а шырокія нагавіцы перакрыты падолам курткі.

Пры параўнанні памераў пласцін розніца становіцца відавочнай: паліхромная кафля прыкладна на чвэрць большая за мураўлёную. Памяншэнне памераў мураўлёных пласцін у параўнанні з паліхромнымі ўказвае на выкарыстанне існуючай паліхромнай кафлі ў якасці т.зв. мацярынскай матрыцы. Пры непасрэдным адцісканні рэльефнай выявы новая пласціна пасля абпалу становілася меншай прыкладна на 10% ад пачатковай, а пры дадатковым фармаванні негатыўнай матрыцы памяншэнне вагалася ў межах 14-20% [18]. Гэты працэс увасоблены ў дзвюх полацкіх пласцінах.

Два варыянты папулярнага ў Полацку «рыцарскага» сюжэта адлюстроўваюць змены, якія адбыліся напрацягу аднаго-двух дзесяцігоддзяў ў тагачаснай модзе.

Мал. 3. Паліхромная кафля з выявай мушкецёра. Канец XVI ст.

Вялікая паліхромная плаціна зроблена раней, на ёй паказаны тып адзення ландскнехта часоў вызвалення Полацка Стэфанам Баторыем. Устойлівы сюжэт з цягам часу быў зноў запатрабаваны, таму і была наладжана масавая вытворчасць больш таннай мураўлёнай кафлі (ускосна гэта падцвярджаецца тым, што паліхромная кафля знойдзена на тэрыторыі Вялікага пасада, а мураўлёная — на Верхнім замку).

Мастак рабіў акцэнт на раслінна-архітэктурным аздабленні, ён наўмысна «разбаўляе» сухія геаметрычныя формы стылізаванымі раслінамі ў вазе. Атрымалася зусім незвычайная карціна — рэалістычная выява воіна пад яркай, якая ў залежнасці ад фантазіі гледача можа падацца брамай батанічнага сада ці каланадай палацавага комплексу. Постаць воіна і размеркаванне вайскавай амуніцыі паказана так, што ствараецца ўражанне аб гатоўнасці мушкецёра ў любы час пачаць весці агонь.

Мал. 4. Магілёўская кафля з выявай воіна. Сярэдзіна XVII ст.

Да сярэдзіны XVII ст. належыць малянак пешага воіна з шабляй у выцягнутай руцэ, упісаны ў паўцыркульную рамку, вакол якой размешаны гірлянды расліннага арнаменту (мал. 4). Кафля знойдзена ў Магілёве падчас раскопак I. Марзалюка, яе памеры 18х21,3 см [19], што аналагічна памерам полацкай мураўлёнай плаціны. Вельмі падобныя і малюнкi на абодвух плацінах, у прыватнасці, размяшчэнне пастаяў воінаў і тыпаў адзення. Тым не менш, розніца паміж двума сюжэтамі-паўстагодзе. Малюнак на магілёўскай плаціне нанесены невысокім рэльефаў, паўцыркульная рамка-даніна традыцый папярэдняй эпохі — падаецца мастаком вельмі спрощанай, яна як быццам бы губляецца ў багатым раслінным дэкоры. Рэалістычна выкана- толькі фігура воіна, усе астатнія часткі дэкора значна стылізаваны, у пабудове кампазіцыі адсутнічае другі план. Усё гэта — выразныя прыкметы стылю брока. У канцы XVII — пач. XVIII ст. рамка на большасці плацін беларускай кафлі пачне рабіцца з водступам ад краю і да сяр. XVIII ст. знікне ўвогуле.

Выява воіна, ўзброенага шабляй, у шэрагу іншых аднатыпных выяў магілёўскай геральдычнай кафлі XVII ст. [20] пададзена невыпадкова. Магілёўскія майстры дасягнулі высокага майстэрства ў вытворчасці шабель, іх прадукцыя карысталася попытам у Расіі і на рынках Польшчы [21]. Таму на плаціне не адлюстраваны вобраз, добра знаёмы магілёўскім гараджанам, і гэты вобраз з'яўляўся неад'емнай часткай штодзённага жыцця гарадскога жыхарства.

Пачынаючы з эпохі Адраджэння вобраз рыцара — неад'емная частка беларускага кафлярства. Вядомая ў Полацку выява рацара тыпалагічна належыць да серыі кафлі з гатычнымі і рэнесанснымі сюжэтамі XV — першай паловы XVI стст. [22]. Шырокае распаўсюджванне «рыцарскага» сюжэта ў дэкаратыўным мастацтве прыпадае на эпоху барока. Традыцыйна даследчыкамі вылучаецца дзве плыні заходнееўрапейскага барока. Першая, паўднёвая, прыйшла на Беларусь з Італіі напачатку XVII ст. і ў ВКЛ усталявалася раней, чым у іншых краінах Еўропы [23]. Другая, паўночная, звязана з нідэрландскім уплывам [24] і вызначаецца прыкметамі нідэрландскага Рэнесанса [25].

У гады ваеннай кампаніі 1579-1582 гг. пашырыліся сувязі ўсходняга і паўночнага рэгіёна ВЛК з Заходняй Еўропай, адзнакай гэтага працэсу з'яўляецца полацкая кафля з выявай мушкетэра. Можна канстатаваць, што маньерыстычная традыцыя ў Полацку склалася пад непасрэдным уплывам паўночнай (нідэрландскай) плыні еўрапейскага барока, далейшае распаўсюджванне «рыцарскага» сюжэта ў адзначанай манеры выканання знаходзіць працяг у магілёўскім кафлярстве. Блізкасць двух сюжэтаў відавочная, што можа сведчыць аб рамесным стасунках паміж двума гарадамі. Развіццё дэкаратыва мастацтва другой паловы XVII ст. адпавядае ўжо традыцыі сталага барока.

Спасылкі:

1. Здановіч Н. Гратэскавае люстэрка кафлярства // Мастацтва, 2001 г., № 2, ст. 47-50.
2. Dabrowska M. Kafle i piece kaflowe w Polsce do konca XVIII w. // Studia i materiały z historii kultury materialnej. T. L VIII. Wrocław-Warszawa-Kraków..., 1987, s. 127-128
3. Кушнярэвіч А., Трусаў А. «Партрэтная» кафля XVI ст. // Спадчына, 2000 г., № 2, с. 136-138.
4. Полацкі нацыянальны гістарычна-культурны музей-запаведнік, кп-1515563.
5. Бохан Ю. пласцінчаты даспех у Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV — капцы XVI ст. // Гістарычна-археалагічны зборнік. — Мн., 1997, № 11, с. 76.
6. Historia sztuki Polskiej w zarysie. W III t. T.II, Sztuka Nowozytna-Krakow, 1962, s. 9.
7. ПНГКМЗ, кп-15, № 8918/8.
8. Захоўваецца ў асабістай калекцыі палачаніна Аляксандра Салаўёва.
9. ПНГКМЗ, кп-15, № 8918/8.
10. Тарасаў С.В. Справаздача аб археалагічных досьледах у Полацку і Полацкай акрузе ў 1993 г. — Архіў ІГ НАН Беларусі, спр. 1496.
11. У дадзеным выпадку, напэўна, меў месца ганчарны брак, па астатнім фрагментам можна адначыць, што адтуліна магла праходзіць толькі скрозь бакавыя сценкі румпы.
12. Здановіч Н.І. Полацкая кафля канца XVI-XVII стст. // Гістарычна-археалагічны зборнік, 1997, № 12, с. 106.
13. Тарасюк Л.И. Из истории русского огнестрельного оружия XVI-XVII вв. // Советская археология, 1965, № 2
14. Винклер П. Оружие. Руководство к истории, описание и изображению ручного оружия с древнейших времен до нач. XIX в. — М., 1992, с. 183.
15. Gutkowska-Ruchewska M. Historia ubiorow. — Wrocław-Warszawa-Krakow, 1968, s. 415-416.
16. Тамсама, с.411.
17. Wysner H. Wojsko Litewskie i polowy XII w. // Studia i materiały do historii wojskowoci. T. XXI. — Wrocław-Warszawa-Krakow, 1978, s. 77-78.
18. Dymek K. Srednowieczne i renesansowe kafle Śląskie. — Wrocław, 1995, s.60.
19. Марзаялюк І.А. Марлінеў у XII-XVIII стст. — Мн., 1998, мал. 43, 1.
20. Тамсама, мал. 43-2.
21. Сагановіч Г.М.Шабля // Археалогія і нумізматыка Беларусі. — Мн., 1993, с. 649.
22. Панічева Л.Г. Изразцы и изразцовые печи позднесредневекового Полоцка // Советская археология, 1981, № 3, с. 276-278.
23. Шматаў В.Ф. Станаўленне барока ў мастацтве ўсходнеславянскіх народаў // Барока ў беларускай культуры і мастацтве. — Мн., 2001, с. 10-11.
24. Тамсама, с. 14.
25. Dabrowska M. Kafle i piece kaflowe w Polsce do konca XVIII w., s.127.